

Osgyáni Gábor

„ÚJRA MAGYAROK LETTÜNK

Gondolatok a „magyar világ” gyimesi emlékeiről*

A tanulmány a magyar nemzeti identitású gyimesi csángók körében végzett kulturális antropológiai vizsgálatokra, és a témához kapcsolódó történeti kutatásokra támaszkodva próbál képet adni a gyimesiek 1940–44 közötti időszakhoz kapcsolódó kulturális emlékezetéről. A kutatás során felhasznált interjúk 2002 és 2003-ban készültek Gyimesközéplekon és Gyimesbükkön. A megkérdezett személyek olyan magyar nemzeti identitású gyimesi csángók voltak, akik átéltek az 1940–44 közötti időszakot.

Egy kultúra vizsgálatához, legteljesebb megértéséhez szükség van egyes múltbéli *kulcsmozzanatok* körüljárására. Ezek a kiemelkedő mozzanatok, „történelmi sorsfordulók” a recens időben is kihatással vannak egy közösség viselkedésére, értékudatára. Meghatározóak az identitás vizsgálatának szempontjából. (Gagyi, 1993, 1.)

Az 1940-es bevonulás mint történelmi sorsforduló meghatározó szerepet töltött be a régióban. Itt nem csak a gyimesi területre gondolok, hanem az egész Székelyföldre. A Székelyföld vizsgálata esetén különböző tapasztalatokat lehet leszűrni. Erdély többi részéhez viszonyítva a magyarság szempontjából etnikailag homogénebb terület. A történelmi sorsfordulók is markánsabban rajzolódnak itt ki. A XX. század bővelkedik ilyen évszámokban. Mindegyik évszámhoz egy „új világ” megjelenése kapcsolható. Az I. világháború után, 1918-ban kezdődött az „első román világ”. Aztán huszonnégy év múlva, 1940-ben ezt felváltotta a „magyar világ”. A II. világháború és Erdély elvesztésével 1945-ben beköszöntött a „második román világ”. A hatvanas évek elején, 1961–62-ben ért véget a kollektivizálás, amelyre a köznyelv úgy emlékszik vissza: „a kulákvilág vége”. Meghatározó volt még a meggyésítés 1968-ban, és a Ceausescu-érát lezáró forradalom, a „revolúció” 1989-ben, majd az azt követő rendszerváltás. A rendszerváltásnak a köznyelvben alkalmazott szinonim megfelelője az „átváltozás”.

Az 1940. augusztus 30-ai második bécsi döntés, és az azt követő bevonulás pozitív emlékként maradt fenn a székelyföldi magyar társadalom számára. Ez az a for-

dulat, amikor ismét „magyar világ” lett. Megkülönböztetésül az 1918 előtti időszakkal szemben, bevett szóhasználat a Székelyföld területén a „kicsi magyar világ”. (Gagy, 1993, 2.) Ezzel a meghatározással Gyimesben is lehet találkozni.

A magyar nemzeti identitású gyimesi csángók pozitívan emlékeznek erre az időszakra. Az interjúk elemzése során keresni kell, de leginkább csak a sorok között lehet rábukkanni esetleges negatívumok nyomaira.

Gagy József szerint az eltelt hatvan év elegendő idő volt arra, hogy megtörténjen a „magyar világ” mint történelmi esemény értelmezése. Ehhez kapcsolódóan kialakult egy kulturális minta. Megragadása, leírása, a mai és holnapi jelentőségének a bemérése lenne a kultúrákutató feladata. (Gagy, 1993, 2.)

Az eddigi kutatás jelenleg kimerül a megragadásban, leírásban és az adatközlők elmondásainak elemzésében. Nem tekinti feladatának a „magyar világ” több generációs értelmezését, jövőbeli jelentőségének feltárását. Az eddigi vizsgálatok eredményei alapot adnak egy ilyen jellegű kutatómunka elindításához.

A gyimesi csángók etnikai identitása összetett kategória. Ők magukat magyarnak vallják, de speciális helyzetükből adódóan számos kulturális elemet vettek át a románságtól, melyet adoptáltak saját kultúrájukba. A közvetlen hatások a népviselet és a népzene területén lelhetőek fel legmarkánsabban. A helyiek úgy vélekednek erről, hogy őseik a törvény elől bujkálva álcaként öltötték magukra a románságra jellemző kulturális jegyeket. Mindez valójában a terület *kontaktzóna* jellegének köszönhető. Kontaktzónán olyan sávokat – nem határokat – ért a néprajztudomány, ahol két egymással határos nyelvterület vagy kulturális terület kölcsönhatásai nagyon erősek. (Keményfi, 1994, 13–14.) Ebben a sajátos helyzetben kialakult komplex csángó-magyar identitás, az archaikus gyimesi kultúra és folklór homogén egészként történő fennmaradásának fontos keretfeltételét jelentette. A székely–csángó ellentét gyökere a csángó népesség vegyes etnikai összekovácsolódásán túl visszavezethető arra is, hogy a gyimesiek a XVIII. század közepétől a XIX. század végéig nem rendelkeztek saját földtulajdonnal, a csíki falvak tulajdonát képező területeket bérelték, később az arra vonatkozó tulajdonjogot is megszerezték. Ehhez társultak a romános kulturális elemek és a pásztorkodó életformából eredő sajátosságok. Mindezen tényezők együttes hozadékként a székelység kiszolgáltatottként, alacsonyabb társadalmi szinten élőként, és pejoratív értelemben vett csángóként kezelte/kezeli a gyimesieket.

A multietnikus jelleg a településszerkezeten belül is megfigyelhető. A patak völgyekkel együttvéve közel 70 kilométeres kiterjedésű településhálózat különböző pontjain más-más arányban jelenik meg a románság. Különböző súlyú a csoportok egymáshoz való akkulturációja és asszimilációja. A három fő település közül kiemelkedik Gyimesbükk, ahol meghatározó volt mindig a románság aránya, míg Gyimesfelsőlokon és Gyimesközéplokon elenyésző. Betudható mindez Gyimesbükk határhoz való közelségének, de vannak markánsan román patakterületek, mint Rakottyas-telep, Bálványos-pataka, amelyek román településrészként élnek a köztudatban.

Az etnikus identitást nagyban meghatározza a vallási felekezethez való tartozás. A római katolikus vallás egyértelműen a magyar identitáshoz köthető. A görög katolikus – 1948-ban történő betiltása után ortodox – felekezethez tartozó személyek román identitással rendelkeznek. A felekezethez való tartozás és az identitás kapcsolata markánsan kirajzolódik az 1940–44 közötti időszakban, amely a görög katolikusok negatív diszkriminációja kapcsán vizsgálható.

Az identitás a nyelvben sem nyilvánul meg egyértelműen. A XIX. században kialakult nyelvi forma, amely meghatározóan magyar, nem fedi le az etnikai hovatartozást. Létező kategória a román nemzeti identitású – magát román nemzetiségűnek tartó (*naționalitatea româna*) – magyar anyanyelvű gyimesi csángó.

A XIX. századtól folyamatosan érik hatások a gyimesi lakosságot az identitás megtartásának, elhagyásának terén. Ezek lehetnek kényszerítő intézkedések, vagy politikai jellegű, finomabb intézkedések. A fentiek hatására a XX. században kialakult a magyar és a román mellett egy kettős identitású réteg. Mindezek figyelembevétele szükséges ahhoz, hogy értelmezhetővé váljanak az 1940–44 közötti időszakban lezajlott események, és a gyimesi csángók különböző reakciói, melyek hűen tükrözik a heterogén népcsoport multietnikus identitását.

Az adatközlők a gyimesi közösség egy szűk keresztmetszetét alkotják. Ezért az általuk interpretált emlékek nem feleltethetőek meg maradéktalanul a kulturális emlékezet fogalmának. Részben korukból adódóan, részben nemzeti-etnikus identitásukból adódóan egy szűkebb kategóriába sorolhatóak. Emlékezetük nem reprezentálja maradéktalanul a recens korban élő társadalom kulturális emlékezetét. A közösség azon tagjai, akik nem éltek meg, az idős generációk elmondásaiból tudták magukban leképezni az adott kor képét. Ez a közvetített emlékezet, „közvetített valóság” több szellemi hordalékkal rendelkezik. A fiatalabbak viszonya más a témához, mint azoknak, akik a részesei voltak a történéseknek. Az 1940 után születetteknek a román állami propaganda is közvetített a korszakról információkat. Ez a csatorna a sajátos nemzetiségi és politikai helyzet figyelembevételével elvethető. Sokkal fontosabb, és funkcionálisabb csatornaként működött az eseményt átélt szülőktől–rokonoktól–szomszédoktól–ismerősöktől kapott információ és tudás. Ebből az átszűrt-átformált tudásból bizonyos elemek hiányoznak, más elemek kiemelt szerepet kapnak. Az érzelmi hozzáállás hangsúlyozottan jelen van. Gagyai József szerint – aki nagyobb keretek között, a Székelyföldön végzett hasonló jellegű kutatást – „a régió társadalmának közös és egységesnek mondható tudása van mindarról, ami történt”. (Gagyai, 1993, 4.) Mindennek a feltárása egy másik kutatás tárgyát képezhetné. A korszakot történeti és antropológiai módszerrel leíró és analízáló vizsgálat a közvetített tudást nem tartotta feladatának feldolgozni.

Minden megkérdezett interjúalany magasztos pátozzsal beszél a „magyar világról”. A történetek megélése és az azóta eltelt időszak egy *intimizációs* folyamatot váltott ki. A folyamat mozgatórugói egyrészt a „második román világ”, a Ceausescu-

éra kisebbségi, nemzeti politikájában keresendők. A magyar nemzeti értékek elnyomása még a kollektív tudat szintjén is jelentkezett. Az egyének legtöbbször csak a szűk családdal, rokonsággal osztották meg élményeiket. Másrészt a megélt események mindenkinek a belső ügyévé váltak. (Gagyi, 1993, 6.)

A mitizálódás a *szimbolizációs* folyamat egy része. A belül tárolt emlékek felértékelődtek, és az identitás alakításában nagy szerepet játszottak. Az eseményeket megélt idős generáció az emlékezés mint identitást megőrző eszközt használta. A fiatalabb generáció számára a tudás átadása meggondolt módon, következetesen történt. Elsősorban a szűkebb rokonsági és ismeretségi körben, majd az 1989-es „revolúció” után a nagyobb közösségekben is előjött az ilyen jellegű tudás. Ezeknek a narratíváknak az első kézből való felgyűjtését és elemzését tűzte ki célul a kutatás.

A bevonulás

Az erősen magyar érzelmű gyimesi csángóság nemzeti felszabadításként élte meg a magyar királyi honvédség alakulatainak 1940. szeptemberi bevonulását. Pont ezért érdekes, hogy a bevonulás pontos dátumát egy interjúalany sem tudta megmondani.

A korabeli magyar sajtó napra pontosan végigkísérte a honvédség erdélyi előrenyomulását. A hírügynökségek a Vezérkari Főnökség által megadott ütemterv szerint előre is beharangozták a napi kitűzött feladatokat. Az *Esti Újság* 1940. szeptember 11-i számában a következőről számol be: „A megszálló honvédcsapatok mai menetcélja: Kolozs, Székelykeresztúr, Székelyudvarhely, Csíkszereda, Gyimesi-szoros.”¹ A *Függetlenség* című napilap 1940. szeptember 12-én a címlapon a következőkről tudósít: „Székelyudvarhely és Csíkszereda után csapataink elérték a Gyimesi-szorost.” A cikkben leírva élénk tárul az idillikus kép, ahogyan a honvédség eléri az „ezeréves határt”: „Napsütésen, őserdők között, nehéz terepen vezet Horthy Miklós katonáinak útja. A Keleti-Kárpátok gerincén, a Gyimesi-szoros fölött, a Tarhavason leng a magyar zászló...” Majd következik a harmadik oldalon a Vezérkari Főnökség jelentése a „*Kolozsvártól a Gyimesi-szorosig*” címen: „A honvéd vezérkar főnöke 1940. szeptember hó 11-én tíz órakor közli: A mai nap folyamán megszállásra kerülő területre csapataink az előrenyomulást 7 órakor megkezdték. Szeptember 11 -én megszálltuk Kolozsvárt, Kolozst, továbbá Székelyföldön Székelykeresztúrt, Székelyudvarhelyt, Csíkszeredát és a Gyimesi-szorost. (MTI)”²

A gyimesiek előre készültek a bevonulásra. A hírt a rádióból hallották először, amelyet összegyűlt közösségekben titokban hallgattak.

„Ahol volt rádió... mert minden háznál nem volt. Ritka ház volt, ahol volt. Akkor oda összegyűltek. A lányok és az ilyen fiatalabb fickók, legények... azoknak

megvolt a helyük, egy más szobába, vagy egy más családnál. Mikor titkos dolgot hallgattak, ott a fiatalság...

– *Ez titkos volt?*

– *Hát titkos. A románokat a rossznyavalya törte ki, hogy Erdélyt veszítik el.*

– *Csináltak valamit a románok, mielőtt bejöttek a magyarok?*

– *Nem csináltak, nem csináltak nálunk. Másfele csináltak, de itt nálunk nem. Azt kell mondjam nem. Olyan vót a csendőr őrmester is az őrsön... Jó ember vót, megtanult beszélni magyarul is. Az bevágódott ugye a nép közé, az emberek közé. Úgy, hogy baj nem vót” (T. J. T. J., Gyimesbükk)*

A románság részéről nem történt a bevonulás során semmilyen atrocitás. A gyimesi csángók euforikus hangulatban ünnepelték a visszatérést. A legjellegzetesebb kép a virággal való köszöntés. Diadalkaput is állítottak, ami Erdély-szerte szokásban volt a bevonuló honvédek tiszteletére. Csak a gyimesközéploki diadalkapu helyét sikerült beazonosítani, amely a falu közigazgatási területén, de még a beépített terület előtt állt. Faállványra rögzített virágkoszorúkból állították össze.

„Újra magyarok lettünk.”. A Székelyföld magyar nemzetiségű lakossága körében általános volt ez az érzés. (Gagy, 1993, 2.) A nemzeti identitás megerősödése és a nemzeti öntudat kiteljesedése jellemző az egész „magyar világ” időszakára. Behálózza a hétköznapiakat és az ünnepnapokat egyaránt. Több dolog is befolyásolja ennek alakulását.

„Jó-jó, finom volt a magyar világ, tényleg furcsa volt, amikor minden magyar volt és a magyar zászlónak csakúgy örvendtünk. Nekem az maradt meg a legjobban, mikor az első vonat megérkezett, s vették le a táblát és rá volt írva: Gyimesközéploki megálló. Addig Halta Tarcău volt. És akkor jött a mozdony, a szenesen egy nagy piros-fehér-zöld zászló volt, s a gazdasszonyok hoztak ki szép finom süteményeket a mozdonyvezetőknek.” (A. B., Gyimesközéplok)

A kiemelt interjúrészletben két dolog jelenik meg markánsan a nemzeti identitást megerősítő tényként. Az egyik a nemzet zászlaja. A piros-fehér-zöld trikolornak a bevonulástól kezdve szabadon lehetett örülni. A bevonuláskor már konkrétumként jelen van a mozdonyra applikált nemzeti színű lobogó. A nemzeti jelképek szabad használata kézzelfoghatóvá és egyértelművé tette a Magyarországhoz való tartozást, a nemzeti szabadság érzését. Az anyanyelv hivatalossá válása is meghatározó szerepet játszik az élmények pozitív mitizálásában. Ez ebben az esetben a helységnévtábla magyar nyelvűvé válása során érhető tetten. A hivatalos helységnévváltás úgy jelenik meg, mint a „magyar világ” kezdő momentuma, tehát a nemzeti hovatartozás egyik legfontosabb eleme.

A lakosok készültek a bevonulásra. Mint ünnep jelent meg 1940. szeptember 11-e.

„Hát az a magyar világ egy felejthetetlen dolog volt, vagy négy nap, olyan cifrán felöltözve csángósan mindenki. 'Éljen a magyar hadsereg! Éljen! Éljen! Éljen!' Jött az első motorbiciklis, fű milyen poros volt. Annyi virág volt rajta, hogy megrázkódott és hullott le a virág. Örökké muzsikaszóval. Mondtuk, hogy 'Csáky, Teleki!', a másik 'Éljen a magyar hadsereg!'. 'Horthy, Csáky, Teleki! Magyar itten mindenki!' Lánykák voltunk, gyermekek, s édesapám vitt minket, szépen felöltöztettek.” (M. B., Gyimesközéplak)

A bevonulás utáni napok is emelkedett hangulatban teltek. A gyimesiek az alkalmi, ünneplő népviseletbe öltöztek. A visszaemlékezések túlnyomó részében megjelenik az első bevonuló magyar katona, aki vélhetően egy felderítő motoros járőr volt. Az egyéni emlékezet élesen megőrizte személyét, és jellemző attribútumát, a poros öltözékét. A lakosok itt is, mint annyi helyen, virágessóval köszöntötték a bevonuló honvédalakulatot. Az ünnepi hangulatra utal a muzsikaszó, a zenés rendezvények szervezése, amelyek kiejedtek a bevonulást követő napokra is.

A bevonuló katonák köszöntésének egyik leggyakoribb formája itt is, mint Észak-Erdély más területein, a kormányzó, a külügyminiszter és a miniszterelnök nevének skandalása volt. A nevek után jól rímelt a „magyar itten mindenki” kijelentés. Ez Gyimesben ugyan nem fedte teljesen a valóságot, hiszen a terület multietnikus jellegű volt.

Az anyaországhoz való visszatérést a magyar honvédség katonáinak megjelenése tudatosította az emberekben. Felszabadítóknak, hősöknek tekintették őket. A második bécsi döntés aláírása után a román közigazgatás kivonult a gyimesi településekről. A közrendet a falu vezetősége által felállított, polgárórság jelleggel működő csoportosulás tartotta fenn. A megjelenő honvédséget ennek a csoportnak a felmentőivel is azonosították. A reguláris fegyveres erők megjelenésével biztosítottá vált a Magyarországhoz való tartozás.

„Nem tudnám megmondani, hogy milyen nap vót, de a dátumot azt tudom. 1940. szeptember 14. Akkor jöttek... Mindjárt sírni kezdek... Itt a vasúti átjárónál, a templom felől, akkor még nem voltak itt a lakások itt jobb kéz felől, oda vót építve egy nagy tribün. Ugye itt is voltak tanultabb emberek, tanítók, papok, s ehhez hasonlók, s akkor azok felkészültek, hogy a magyar hadsereget azt fogadjuk. Vót itt egy érettségizett ember..., megérkezett egy luxuskocsi, először egy motorbiciklis. S utána nyomban követte egy luxuskocsi, s az megállt, mind a kettő. S akkor kiszállott egy százados a kocsiból, s gyalog arra tartott a tribün felé. Akkor a nagy ordítás: „Éljen, éljen, éljen! Horthy, Csáky, Teleki, itt most magyar mindenki!” Ehhez hasonlók. „Arad, Brassó, Temesvár, Magyarország visszavár!” Ó, azt hát nem... Mi vót ott, Úristen! Aztán érkeztek a kerékpárosok... Nem! A teherautókkal. Porosok voltak. Akkor nem volt műút, más utak

vótak. Olyan porosak voltak, mikor leszállottak a kocsiról, nem tudtad, hogy ember-e. Fehérek vótak. Leszökdöstek, akkor ölelkeztek az emberekvel, fogták a kezét. Hát én akkor nem voltam felnőtt. És akkor onnét lementek a vámig. Mi úgy mondjuk, hogy vám, a határig.” (T. J. N., Gyimesbükk)

Az adatközlő határozottan állítja, hogy emlékszik a dátumra, de mégis téved három nappal. Az 1927-ben született idős bácsinak elcsuklott a hangja, és könnybe lábadt a szeme, ahogy visszaidézte az akkori eseményeket. 1940-ben csupán tizenhárom éves volt. Részletesen bemutatja az akkori helyszínt, amely a bevonuláskor a szakrális, központi tér szerepét töltötte be. A kiemelt szerepet az odaépített tribün reprezentálja. Ezen az emelvényen kapott helyet a település akkori vezető rétege.

Jelen voltak a „papak”, akik az egyház vezető rétegét képezték. Fontos megjegyezni, hogy az adatközlő többes számot használ, tehát több felekezet papja is jelen lehetett a bevonuláson. A két legjelentősebb vallási csoport ebben az időben a római katolikus és a görög katolikus volt.

A bevonuláshoz köthető ünnepi eseményekben nem csak az ünnep és a hétköznapok, a szent és a profán világának elkülönülése figyelhető meg, hanem a szentséghez való hozzáférés különbsége is. A bevonulási ünnepély nem csupán a közösségi identitásteremtés, hanem a szimbolikus politizálás eszközeként is működött. Az újraformálódó politikai színtéren fellépők és a hétköznapi emberek megfogalmazhatták céljaikat, megmutathatták önmagukat, és az ünnep közegében a szent szimbólumok közelségében tűnhettek fel. (Bodó szerk., 2000, 8.)

A bevonulás napján tribünre kiállni, és felelős vezető személy szerepét felvállalni, abban a kontextusban egyet jelentett a magyar nemzettudat felvállalásával. A kijelentés azon a következtetésen alapszik, hogy az „első román világban” felelős közigazgatási vagy egyéb vezető posztot betöltő, román nemzeti identitással rendelkező személyek, a bevonulást megelőző átmeneti időben eltávoztak Gyimesből. A román vezető személyek eltávozására utaló információk forrásai egyrészt az interjúk, másrészt a Magyar Országos Levéltárban talált Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz tartozó iratok.³

A levéltári iratok 1940. szeptemberi kimutatások a gyimesi iskolák személyi állományáról. A felmérést már a bevonulás után készítették. A román nemzetiségű tanárok a kimutatás szerint a magyar csapatok bevonulása előtt távoztak. A kimutatások – kevés kivétellel – nem nevezik meg, hogy hová, a leggyakoribb forma az: „ismeretlen helyre távozott.” Jól példázza az akkori közhangulatot a gyimesfelsőlöki III. számú iskolában készült felmérés. A román nemzetiségű tanárok rubrikájában a következő bejegyzés olvasható: „A magyar csapatok dicső bevonulása előtt, innen eltávoztak mind ismeretlen helyre.” A szemlélő számára szembeötlő a jelzős szerkezet, amellyel a bevonuló honvéd csapatokat illették. Az ilyen magasztos megemlékezés jel-

lemző a korra, és még hatvanhárom év távlatából is használnak ehhez hasonló, pozitívan minősítő jelzőket a visszaemlékezők.

„Hej... az a nap olyan vót, hogy mindenki buzgón..., ha egyszer az anyaországból jöttek... s jött a felmentő sereg, az oláhoktól, akkor az nagy nap volt.

Még akik élünk, azok sosem fogjuk elfelejteni...

[ének]

Horthy Miklós katonája vagyok, legszebb katonája,

S masírozok a hadnagy úr szavára,

Úgy nézek rá az én violámra,

Horthy Miklós katonája vagyok, első katonája”

(T. J. T. J. Gyimesbükk)

„Aztán jöttek és a pap a kocsira fölment, onnan szavalt... Nagy hangú pap volt. Örökké édesapám is emlegette, sose felejtette el, hogy 22 esztendeig egy államnak lettünk volna az alattvalói, de minék voltunk, egy rongyosnak, egy szakadt-nak, ha-ha-ha, az oláhnak. Mondta róla, s szinte igaza vót.” (M. B., Gyimesközéplök)

Az interjúkban konkrétan megnevezve találkozhatunk az „anyaországból jött”, az „oláhok uralma” alól „felmentő sereggel”. A magyar nemzeti tudat egyik legmarkánsabb kinyilatkoztatása a megszállás, leigázás állapotának tényként való interpretálása. A második bécsi döntés véget vetett a huszonnégy éves román uralomnak. A magyar nemzetiségi identitás nemzeti identitássá alakult. A magyarságtudat élmenye az elbeszélések során háttérbe szorította a csángó identitás kifejezését. Azonban megállapítható, hogy a bevonulás során mindvégig jelen volt ennek kinyilatkoztatása. A népviselet, a népzene, a mentalitás nem lehetett más, mint ami a gyimesi csángókra jellemző. Az elmondásuk szerint ezekben a napokban ők inkább voltak magyarok, mint csángók.

Megjelenik továbbá a magyar kultúrfölény. A történet szerint mindez, az akkori római katolikus pap beszédébe volt belefoglalva, aki a település prominens, meghatározó személyisége volt. A román nemzetet nyilvánosan, kvázi ünnepélyes keretek között illetve degradáló jelzőkkel, amelyet a generációkon keresztül – jelen esetben apa és lánya – átörökített kulturális emlékezet őrzött meg.

Az államhatár elfoglalása, újbóli kijelölése is fontos szerepet kapott a bevonulás napján. Az ehhez fűződő narratíva a következőképpen mutatja be az eseményt:

„Édesapám fiatalember vót akkor, és vót egy őrség szervezve a helyi civilekből. Ahogy egyszer a románok kivették innen a lábukat, meg vót szabva, hogy ezen a dátumon üresnek hagyják a területet. Ami úgy vót, hogy visszamegy Magyaror-

szágra. Itt akkor volt egy ilyen őrség. Én akkor lementem oda, az őrségre. Apám is ott őrségeskedett, na. S akkor a várba beültek vót a román katonák, egy páran. Hogy a vár az magyar területen van. A határ ott még oldalon megyen, aztán ki a gerincre. S megijedtek, mikor a magyarok innen megtudták, hogy ottan bé vannak. Akkor a százados parancsot adott, hogy egy szakasz katoná a zászlóval – nem körbe az úton, ki a várhoz – hanem egyenesen, ahogy van a vashíd meg a temető. Az iránt be a vízbe, és ki a meredeken, azon menjenek. És két géppuska, két golyószóró a temetőből fedezzék. Ezt a szakaszt az izével, a zászlóval. Ezek ki is mentek, minden puskalövés nélkül, kimentek. Ezek úgy megijedtek, hogy kettő ellenkezőleg, nem arrafelé ugrott ki, ahova kellett volna, hazafelé, hanem ide. Osztán egy kis idő múlva jön egy tiszt, valamit ott akart beszélni, hogy ki tud románul, aztán valamelyik eléállt, hogy ő tudott. Na, mit akar mondani. S aszonta, a tiszt, román tiszt, hogy legyenek szívesek, engedjék meg, két embere hiányzik, azt keresse meg. S aszonta a százados, menjen, oszt keresse. Ki tudja, hogy hol kell keresni őket. Kiment oda a várhoz, oszt kiabál: „Măi Vasile! Măj Vasile!” „Rosi te, Rosi te!” Rosinak hitták az egyiket, a másikat nem tudom, akik eltévedtek. Aztán az egyik szólott itt bent abba a meredek oldalba, abba a – hogy mondják, na – bokrosba. Szólott aztán: „Ordonă! Románul ez azt jelenti: Parancsára! Parancs! És románul úgy mondtá: „Gyere ki az anyád...! Mit keresel te ott! Gyere ki, de azonnal!” [nevetés] (T. J. N., Gyimesbükk)

Az ország és az ezeréves határ visszafoglalásáról szóló interpretációkban rengeteg információ van. A történet kulturális emlékezetben betöltött jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, hogy több adatközlő is hasonló módon és részletezettséggel emlékezett vissza rá. Az interjúknak a bevonulás egyik kardinális momentuma. A magyar királyi honvédség itt is mint felmentő sereg jelenik meg. A Gyimesben szerveződött nemzetőrséget felváltja a határ őrzésében. A Rákóczi-várban maradt román határőrök megfutamítása a magyar haderő erőfölényét mutatja a román hadsereggel szemben. A kulturális emlékezetben ez a sztereotípiá alakult ki, amely szintén nem teljesen fedi a valóságot. A román hadsereg fegyverzete korszerűbb volt, és számbelileg is felülmúlta a magyar honvédséget. (L. Balogh, 2002, 271.)

A két hadsereg katonájának mentalitását az adatközlő elbeszélése elfogultan értelmezi. A leírt narratív konstrukció kitér azokra a részletekre, amelyek a magyar katona harciasságát, erejét, hősiességét, felszereltségét mutatja be. A zászló mint szimbólum itt is megjelenik. A legelől haladó katona az ország zászlajával éri el az „ezeréves határt”. A hős honvéd egyértelmű sztereotípiája. A harciasságot és az erőletet szemlélteti a Rákóczi-vár megmászása, amely a leírt módon nehéz és embert próbáló feladat. A honvédség felszereltségére utal a géppuska és a golyószóró megemléltése az elbeszélésben. Az akkori modern hadviselés eszközei a magyar királyi

honvédség ütőképességét reprezentálja, amely valójában, ebben a tekintetben is elavultnak számított. (Vargyai, 2001, 141.)

A román katonákat gyávának, zavarodottnak, döntésképtelennek mutatja be. Tisztjeik nélkül harcképtelenek. Parancsnokuknak meg kell alázkodni a magyar tiszt előtt. Az interjúalany az elbeszélés végén még ki is neveti őket. Az elbeszélés jól példázza a két hadsereg értékítéletét.

Egyik adatközlő sem mesél arról, hogy a román nemzeti identitású gyimesi csángók miképpen élték meg a bevonulást. A Moldvából és Havasalföldről Gyimesbe telepített románság a második bécsi döntés hatására eltávozott. A román nemzeti identitású gyimesi csángók lakóhelyükön maradtak. A magyar katonai, később polgári közigazgatás bevezetésének hatására intenzív asszimilációs folyamat indult be, amely kihatással volt a mentalitásra, és az akkori magyar identitású gyimesi csángók interpretációit alapul véve, a vallási és az etnikai identításra is.

A közigazgatás és az oktatás átalakítása

A magyar királyi honvédség bevonulása után megkezdődött a magyar közigazgatás kiépítése. A nyolcvanas évek végén megjelent Erdély rövid története című átfogó tanulmánykötetben a következők olvashatók erről az időszakról: *„A Magyarországról jött alkalmazottak és tisztviselők kerültek felelős beosztásba Észak-Erdély területén. Az erdélyi magyarság sérelmezte visszaszorítását és az anyaországból érkezettek sovén magatartását. A konzervatív politikai gondolkodás, a dzsentri magatartás, a protekcionizmus és nem utolsó sorban a revánsigény, amely célul tűzte ki a gyors meggazdagodást, széles körben elégedetlenséget és felháborodást váltott ki. A háborús helyzetben irritálóan hatott a közigazgatási tisztviselők és a katonatisztek arrogáns, felsőbbrendű magatartása.”* (Köpeczi szerk., 1989, 598.)

Az idézett rész nagyon negatív képet fest a tárgyalt időszakról. A megállapítás az egész észak-erdélyi területekre vonatkozik, de kellő kritikai hozzáállással kell kezelni. A sarkított és általánosított kijelentésekkel ellentétben a „magyar világ” közigazgatási rendszere árnyaltabb és cizelláltabb volt. Az idő múlásával a kulturális emlékezet megszépítette a történeteket. Az események újra megélése az akkor megtörtént dolgokat tárja elénk. Az események megtörténtek, változatlanok, a hozzájuk való viszony változott. Ellenben még mindig a spontán emlékezet szintjén létezik, és számukra még nem történelem. A lokális szinten, a kollektív és egyéni emlékezetben a történetek státusza inkább a hagyományhoz áll közelebb, mint a történelemhez. Pierre Nora francia történész az emlékezet folytonosságát tartja a hagyomány lényegének. Mihelyt ez a hagyomány, vagyis az emlékezés megszakad, átalakul történelemmé. (Gyáni, 2000, 82.) Az adatközlők viszonyainak a feltárásával és az interjúk elemzésével lehetőség nyílik az események mélyebb, részletesebb

megismerésére. Ezen túl feltárul annak a folyamatnak is egy része, hogy miként válik az emlékezet történelemmé.

A visszacsatolt területeken 1940 szeptemberétől decemberéig katonai közigazgatást vezettek be. (Köpeczi szerk., 1989, 598.) A katonai közigazgatási rendszer alkalmazása bevett gyakorlat volt a felvidéki és a kárpátaljai bevonulás során is. Az erdélyi katonai közigazgatási rendszer abban különbözött az előzőektől, hogy feladatait felkészültebben oldotta meg, szélesebb mozgásteret kapott. Minden korábinál nagyobb mértékben teremthetett olyan befejezett tényeket és lezárt helyzeteket, amelyeket olykor a helyébe lépő polgári közigazgatásnak is el kellett fogadnia. (Vargyai, 2001, 144.)

A katonai közigazgatás hatáskörének kialakítását és működését az akkori miniszterelnök, Teleki Pál és a vezérkari főnök, Werth Henrik nézeteltérései és politikai rivalizálása befolyásolta. Az magyarországi politika jobboldalra való tolódása a vezérkari főnök álláspontjának kedvezett, aki élt a kezébe adott lehetőséggel, és átfogó katonai közigazgatási rendszert vezetett be. Sürgette a polgári szervek maradéktalan alárendelését a katonai céloknak. A nemzetiségi kérdéseket politikai kérdésként kezelte. Például a bevonuló csapatok magatartásáról a következőképpen intézkedett: „A magyar és a német nemzetiségű lakossággal a legnagyobb szeretettel és előzékenyen kell bánni. A román és egyéb nemzetiségűekkel való bánásmód minden esetben kimért, korrekt legyen, és azt a magyar katonához méltó emberség jellemezze.” (Vargyai, 2001, 145.) Román nemzetiségű birtokában nem maradhatott rádiókészülék. A karhatalom alkalmazása területén a katonai vezetés a csendőr- és a rendőralakulatokat igyekezett elsőként bevetni. A járási katonai parancsnokok végezték a közszolgálatban dolgozók átrostálását. Továbbá a katonai közigazgatás hajtotta végre a kiutasításokat is. Ezek többször megtorlás jellegűvé váltak, amikor a katonai vezetés a Romániában maradt magyarokkal szemben elkövetett kilengésekre, megtorlásokra, olykor pogromokra hivatkozva indokolta lépéseit. (Vargyai, 2001, 148.)

Az észak-erdélyi katonai közigazgatás megszüntetése 1940. december elején történt meg, ekkor lépett érvénybe a teljes hatáskörű polgári közigazgatás. Kialakult az új vármegye- és járási rendszer. Az interjúk alapján nem állapítható meg egyértelműen, hogy milyen hivatalnokok kerültek a gyimesi települések élére. Az idősek úgy emlékeznek vissza, hogy nem jöttek Gyimesbe Magyarországról⁴ idehelyezett hivatalnokok. A közigazgatás vezetőségét idehelyezett székelyekből és helyi csángókból alakították ki.

A beszélgetések arról számoltak be, hogy akkoriban a csángók között kevés volt a tanult, iskolázott ember. Az a réteg, amely értelmiségnek számított, a Gyimesben maradt tanítókból állt. A köztisztviselők végrehajtó rétege is csángó volt. A felelős beosztásban lévő vezetők – az eltávozott románok helyett – székelyek lettek. A római katolikus egyház vezetői is Székelyföldről érkeztek. Az interjúk során megkérdezték, hogy az idehelyezett nem csángó származású személyekkel voltak-e össze-

tűzések. Erre minden esetben nemleges volt a válasz. Kivételt képez a honvédség néhány tisztje, aki a határvédelemben teljesített szolgálatot. Az anyaországból érkező tisztek több esetben vívták ki a helyi lakosok ellenszenvét a legénységgel szemben tanúsított kegyetlen bánásmóddal, vagy a helyiekkel szemben használt lekezelő viselkedéssel. Ez azonban nem volt jellemző a honvédség egészére.

A „magyar világ” polgári életéről alkotott pozitív képbe egyik adatközlő sem épít személyes konfliktusokat. Kiemelik az akkor uralkodó kölcsönös tiszteleten és jóakaraton alapuló emberi kapcsolatokat. Ennek értelmezésekor nem hagyható figyelmen kívül, hogy az adatközlők ezt az időszakot mint gyermekek vagy fiatalok élték meg. Saját életük e korszakához való viszonyulás is pozitív értékekkel ruházta föl emlékeiket.

„– Az idehelyezettekkel kijöttek a csángók?

– Kijöttek jól. A magyar időt nem lehet elfelejteni. Jó. Ott olyan tiszteletben tartotta az ember egyik a másikat... Lehetett az román is. Lehetett az székely, bármilyen, csak embernek számítson. Akkora tiszteletben tartották, s olyan becsülete volt az embernek. Ma már értéke sincs az embernek.” (T. J. T. J., Gyimesbükk)

A „magyar világban” beköszöntő rend nemcsak a közbiztonság, hanem az élet minden részére kiterjedő kategória.

„Mi vót? Én az azelőttit nem tudom, de amit én éltem negyventől negyvenégyig, az nekem már csak álom. Olyant én nem láttam sehol. Se nem olvastam könyvből, olyan jó élet... Törvény vót, nem úgy, hogy most így mondjuk, aztán tíz perc múlva fordítva azt állítsuk, nem. Azt én nem tudom elfelejteni, és nincsen nekem szavam azt kimagyarázni, úgy, ahogy vót. Értsék meg, nem tudom kimagyarázni má, nincs szavam nekem. Boldogság vót, mennyország vót.” (T. J. N., Gyimesbükk)

Az 1940–44 közötti időszak mint álom tételeződik ebben az interjúrészletben. A törvény szigorúan lefektetett irányelv volt, melyhez mindenkinek kötelező volt tartania magát. A betartásáról a már jellemzett csendőrség gondoskodott. A használt jelzők magas színvonalon működő komplex életminőségként jellemzik a tárgyalt időszakot. A „magyar világ” román érához való hasonlításánál a fő különbség az ilyen jellegű rend meglétében fedezhető fel. Az „első román világgal” és a „második román világgal” szemben ez különbözteti meg leginkább a „magyar világot”. A „magyar világgal” kapcsolatban nem került soha megemlítésre a korrupció vagy a megbízhatatlanság. A pontosság, felelősségtudat, következetesség annál inkább.

A közigazgatás mellett bevezették a magyar oktatási rendszert, amelyben a magyar nyelv dominanciája erőteljesen megmutatkozott. Az 1941–42-es tanévtől a tiszta anyanyelvi oktatásra kellett áttérni a visszacsatolt területeken. Kivételt jelentettek a nemzetiségi területek, ahol az anyanyelv nem magyar. Ott a magyar nyelv oktatása heti hat órában kötelezővé vált. A játékokat kísérő dalokat arányosan magyarul és az iskola nyelvén kellett énekelniük a diákoknak. A táncokat szintén ennek az elvnek az alapján tanulták meg, kiválogatva úgy a magyar, mint az adott nemzetiséget legjobban jellemző táncokat.⁵ Ez fokozatos elmagyarosításnak volt az első lépése.

Nincsenek olyan fellelhető dokumentumok, amelyek arra utalnak, hogy a gyimesi területen működött volna nemzetiségi iskola. Ez a tény is hozzájárult a magyar nyelv általánossá válásához, és csak az elszigetelt havasi telepeken maradt fenn a román nyelvtudás, annak is egy magyar lexikai elemekkel erősen kevert válfaja. (Ilyés, 1997,77.)

A helyi lakosság nem tartotta hangsúlyos dolognak az oktatást. A fő megélhetési forma az állattenyésztés és az erdőművelés volt. A módosabb családok megengedhették maguknak, hogy taníttassák gyermekeiket, de az átlagos gyimesi családnak szüksége volt a munkaeőre. A gyermek a kötelezően elvégzendő iskolaévek után a családi gazdaságban dolgozott. Ebből az okból kifolyólag nem volt jellemző a gyimesiekre – és a mai napig sem az – a nagyfokú társadalmi mobilitás.

A „magyar világ” alatt a gyimesi iskolák többször kaptak nagyobb összegű pénztámogatást. 1941-ben például a gyimesfelsőlok-sántateleki iskolának 7000 pengőt, a gyimesbükk-bükki (állomási) állami iskolának 6000 pengőt bocsátott rendelkezésére a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium sürgős javítások céljából.⁶ Ugyanez a vármegyei beszámoló közli, hogy a katonai átképzések és a tanulói létszám szaporulata folytán a tanítás a vármegyében még nagyfokú nehézségekkel küzd. Ekkor már 1941 novemberében járunk, és Magyarország hadviselő fél a háborúban. Ez mind anyagi, mind személyi tehertételt jelentett az országnak, amelynek hatását az oktatásban is egyre súlyosbodóan lehetet érezni.

Nemzetiségi kérdések

A gyimesi településeken 1940–44 között három olyan nemzetiségi csoport élt, amelyről a megkérdezett adatközlők beszéltek, a kulturális emlékezet számára fontosak. A román, a zsidó és az örmény közösség. A legnagyobb lélekszámban jelen lévő nemzetiség a román volt. Az 1941-es népszámlálás adatai szerint 723 fő vallotta magát románnak. Ez az összes népesség számához viszonyítva elenyésző, mintegy 5%. A gyimesbükki közigazgatási területen élt a legtöbb román nemzetiségű személy. Ide tartoztak markánsan román identitású havasi telepek, mint például Ra-

kottyás-telep. A település határhoz való közelsége is magyarázza ezt a népességeloszlást. Ugyanezen népszámlálás 899 román anyanyelvű lakost mutatott ki Gyimesben. Tehát a népszámlálás szerint léteztek olyan román anyanyelvű lakosok, akik nem tartották magukat román nemzetiségűeknek. Figyelemre méltó az a számadat is, amely az 1930-ban felvett román népszámlálás mutat ki. (Varga, 1998.). Gyimesbükk román anyanyelvű lakossága 2513 fő volt, míg magyar anyanyelvű lakosa 2215 főt tett ki. A román népszámláló biztosok bevett szokása volt, hogy a bizánci rítusú katolikusokat automatikusan román nemzetiségüként jegyezték fel. Tizenegy évvel később már csak 824 román anyanyelvű lakos él a település közigazgatási területén, és a magyar anyanyelvűek száma 5186-ra nőtt! A népszámlálást és az adatfelvétel módját minősíti, hogy a kimutatások szerint tizenegy év elteltével mekkora arányban változott a lakosság anyanyelve. E jelenség mögött valószínűleg a magyar hatóságok nyomása áll. Később a latin rítusba való erőszakos átíratásban is megmutatkozott ez a presszió. (Ilyés, 1997, 78.) Jelen tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy a magyar hatóságoknak a görögkatolikus vallás és egyház kezelésében tanúsított diszkriminációját tárgyaljuk. Gyimesben is történtek erőszakos, vagy kevésbé erőszakos átíratások és templombezárások. Ezt azonban egy adatközlő sem támasztotta alá. Több esetben ennek az ellenkezőjét állították.

Kérdésként vetődik fel, hogy a bevonulást követő erőteljes románellenes közhangulat miként jelentkezett Gyimesben. Figyelembe véve, hogy egy kontaktzónahelyzetben lévő és benépesülése óta multietnikus területről van szó, várható volt, hogy a nemzetiségi kapcsolatokat felelevenítő emlékezések sajátos minőséget fognak öltetni. Ez a hipotézis be is igazolódott. A magyar nemzeti érzelmek és a magyar kultúrfölény kinyilvánítása mellett, a románsággal való kapcsolat békésnek, konfliktusoktól mentesnek írták le. Az elmondások szerint a „nem számottevő” konfrontáció személyes nézeteltérésekből és nem nemzeti hovatartozásból fakadt. Mindez a „magyar világ” törvényei által lefektetett megelőző intézkedéseknek volt köszönhető, amelyek abban az időben mindenki számára meghatározóak voltak. A helyi karhatalom biztosította a rendelkezések betartását. Ennek működése, és maga az állam részéről tett gesztus, amelyet a nemzeti kisebbségek védelmére tett, ismét egy olyan adalék, amely ebből a szempontból is hozzájárul a „magyar világ” pozitív megítéléséhez és mitizálásához.

„Itt a románok sem voltak elnyomva, nekik is joguk volt mindenhez úgy mint a magyaroknak, ők is magyar állampolgárok voltak. Hogy milyen nemzetiség, az nem számított. S olyan szigorúan vették, ha egy magyar megszidott egy románt, hogy „büdös oláh”, azt azonnal, ha feljelentette a csendőrségen az illetőt, a magyart, azt megbüntették. Megbüntették. Ki vót adva azelőtt, hogy nem szabad leoláhozni. Sem lezsidózni. Zsidók is vótak akkor itt. Gyártulajdonosok, bótosok, vótak szegényebb zsidók is, munkások. Ugye a fűrészgyáraknál dol-

goztak. De olyan kevés volt, a legtöbb mind gazdag vót. Az egyik órás, a másik kocsmás, a harmadik stb., stb. Azok sokan vótak. Aztán Hitler kiadta a parancsot, hogy össze kell szedni őket. Akkor bizony összeszedték, elhurcolták, itt is volt egy ilyen munkatábor, a hegyormon.” (T. J. N., Gyimesbükk)

Az interjúrészlet előrevetítette a következőekben tárgyalt kisebbség, a zsidóság tragédiáját. Az észak-erdélyi zsidóság az 1941-es népszámlálás adatai szerint 153 333 személyt tett ki. 1944. március 19. után számítások szerint Észak-Erdélyből 110 – 130 ezer főt deportáltak, akik közül 90–100 ezren lelték halálukat. Magyarország területéről 400 ezer zsidót deportáltak, közülük 320 ezren vesztették életüket. Az erdélyi zsidóság magyar anyanyelvű volt, és a magyar kultúrához tartozónak érezte magát. (Köpeczi szerk., 1989, 600.)

A gyimesi elit meghatározó hányadát képezték a zsidó fafeldolgozó vállalkozók és kereskedők. A „magyar világ” egyik legambivalensebb problémája a zsidókérdés. Az erdélyi zsidóság a magyarsággal egyetemben felszabadítóként köszöntötte a magyar hadsereget. A Gazda József által összeállított dokumentumgyűjtemény egyik interjúrészlete a következőképpen foglalja össze a történeteket: „Sírtak, mikor jöttek a magyar katonák, és úgy énekeltek a himnuszt! Hogy osztán mikor vitték el, akkor már mik sírtunk, mik sirattuk őket.” (Gazda, 1997, 625.)

A terület 1940-es Magyarországhoz való csatolásakor már érvényben volt az I. és a II. zsidótörvény. A II. bécsi döntés után, Németország közreműködéséért cserében, előkészítés alatt volt a III. zsidótörvény. (Romsics, 1999, 247.)

A zsidó elit meghatározó szerepet töltött be Gyimesben. A „fűrészgyárak” vezetésén túl, a három település kiskereskedelmi boltjainak egy része is a zsidók kezében volt. Ezek sajátos, önálló rendszerben működő gazdasági egységet alkottak. A zsidó gyárak felvevő piacai voltak a gyimesi gazdaságok által megtermelt termékeknek. A hús- és tejtermékek felvásárlásával oldották meg a munkások élelmezését. Az elmondások szerint ez teljesen legális úton történt, de figyelembe véve, hogy a jegyrendszer bevezetésével párhuzamosan történt mindez, akkor bonyolult helyzettel találja magát szembe a kutató. Következtetésképpen elmondható, hogy a gyimesi gazdaságok által megtermelt élelmiszereknek a völgyben nem volt magas piaci értékük. Az ország más vidékein ugyanakkor hiánycikknek is számíthattak. Valószínű, hogy a felvázolt kereskedelmi rendszer helyi sajátosság volt, és a helyi vezetés hallgatólagos, vagy éppen nyílt beleegyezésével működött. A helyi gazdasági élet is élénkebbé vált ezáltal. Ahogy az adatközlő idős néni fogalmazott: „Forgott a pénz. Az élet forgott...”

Az ország-erődítés részeként 1943-tól megkezdődött az Árpád-vonal kiépítése a Keleti-Kárpátokban. Az egyik völgyzár Gyimesfelsőlokon, és ennek tábori erődítményei Gyimesközéplekon épültek ki. (Szabó, 2002, 154.) Az itt elvégzendő munkálatokhoz zsidó munkaszolgálatosokat vezényeltek az ország több területéről.

A feladatuk földmunkák elvégzése, lövészárkok-ásás, betonbunker építése. Összefoglalóan: nehéz fizikai munka. A gyimesi csángók ekkor találkoztak először a zsidóüldözés embertelenségével.

A helyi lakosok elítélték a zsidóüldözést, mert jó kapcsolatban voltak a helyi zsidósággal. Nem voltak negatív élményeik a zsidókkal kapcsolatban. Nincs arra utaló dokumentum, hogy antiszemita politikát folytató agitátorok működtek volna Gyimesben. A megkérdezett csángó emberek mindegyike visszaemlékezett arra, hogy a zsidó üzletekben hitelbe lehetett vásárolni, és minden zsidó ismerősük kedves, jóra való ember volt.

A kutatásnak nem volt célja feltárni, hogy létezik-e Gyimesben a holokauszt eseményeiből származó kollektív büntudat. Ez más jellegű, lélektani felmérést igényel. Jelen esetben a „magyar világhoz” kötődő tragikus esemény kulturális emlékezet által megőrzött szilárd pontjainak a feltárása volt a cél.

Az interjúkból kiderül, hogy a zsidóság száma minimálisra csökkent, főként a deportálások miatt, de jellemző volt, hogy a határon át Romániába szöktek. Ennek az a magyarázata, hogy a háború 1942–43-as évét követően, mikor az erőviszonyok a szövetségesek javára változtak, Románia visszafogta durva antiszemitizmusát. Ez nem vonatkozott az antiszemita törvényekre, ezeket csak 1944. szeptember 1-jén, az 1923-as alkotmány visszaállításával törölték el. (Durandin, 1998, 303.) Az enyhülő viszonyok remény teljesebb jövőt kínáltak a határ túloldalán a zsidó származásúak számára. Akik viszont nem ezt az utat választották, többségükben elpusztultak a holokauszt során.

A Gyimesben élő kisebbségek közül a kulturális emlékezet még az örményeket őrizte meg. Számuk elenyésző volt. Az 1941-es népszámlálás nem tünteti fel önálló nemzetiségként, valószínűleg az „egyéb” kategóriába sorolták be őket. Ugyanilyen esélye van annak is, hogy a népszámlálás során más nemzetiségűnek vallották magukat. Jelentőségük a gazdasági életben betöltött szerepükből ered.

A gyimesi örmények a társadalom felső rétegéhez tartoztak, Kivétel nélkül módos embereknek számítottak, akik kereskedelemmel foglalkoztak. Jelentős forgótőkével rendelkeztek, amelyből tudtak kölcsönt folyósítani a rászorulóknak. Arról nincs információ, hogy milyen kamatot számítottak fel. Valószínűleg nem emelt uzsorakamattal dolgoztak, mert nagyon pozitív kép őrződött meg róluk, a gyimesi csángók pártfogóinak tartották őket.

A Gyimesben élő többi nemzetiség pár fős csoportokban volt jelen, mint például a szlovákok vagy a németek. Legnagyobb részük vendégmunkás volt, aki ideiglenesen telepedett meg itt. A zsidók és az örmények meghatározó gazdasági szerepet tölthettek be a völgy életében. Nagy részük az elit rétegben helyezkedett el, a románság mint a terület legnagyobb számú nemzetisége jelent meg. Mind az örmény, mind a zsidó népesség eltűnt Gyimesből, míg a románság száma – főleg Gyimesbükk községben – fokozatosan emelkedett.

Az emlékekről

A magyar nemzeti identitású gyimesi csángók „magyar világhoz” fűződő emlékeinek elemzése során megállapítható, hogy létezik a témához kapcsolódó kulturális emlékezet. A közvetlen, eredeti tudást azok a személyek osztották meg a kutatóval, akik át is élték a történeteket. Az írott forrásanyag és az interjúk elemzése során kirajzolódtak a múlt szilárd pontjai, amelyek segítségével megkonstruálhatóvá vált egy váz. Ez a váz jól szemlélteti a „magyar világ” jellegzetességeit. Az „*oral history*” segítségével betekintés nyílt a „mindennapok történelmébe”. (Assman, 1999, 52.) Ezek az emlékek nagyon mély és intim minőséggel rendelkeznek. Megőrzésük módja különböző gondolatokat indít el a kutatóban.

Amikor kulturális emlékezetéről van szó, nem mindig a múlt olyan nyomaira gondol az ember, amelyek a felidézésre készen, valamiféle kollektív tudatban raktározódnak. A kulturális emlékezet inkább olyan objektivációkban jut kifejezésre, amelyek koncentráltan tárolják a jelentést, a közös jelentéstartalmakat. Lehetnek ezek szövegek, emlékművek, tárgyi jelek vagy memorabiliák, amelyek emlékeztetőként állnak. Továbbá a kulturális emlékezet a rendszeresen ismételt vagy ismétlődő gyakorlatokban, rítusokban ölt testet. Éppúgy, mint az egyéni memória, helyekhez kapcsolódik (a fizikai és mentális terekre egyaránt vonatkozik). Helyekhez, ahol valamilyen jelentős, egyedülálló esemény zajlott, vagy olyan helyekhez, ahol egy jelentős eseményt rendszeresen újrajátszanak. (Heller, 2001.)

Pierre Nora francia történész is azt állítja, hogy az emlékezésnek kell, hogy legyenek eszközei, emlékhelyei. Ezek megnyilvánulhatnak intézményekként, topográfiai pontokként, tárgyakként, objektumokként, kulturális alkotásokként, társadalmi szokásokként. (Gyáni, 2000, 82.)

A gyimesi csángók esetében a „magyar világról” megőrzött emlékek ceremóniális megjelenítése elvethető, hiszen politikai okokból ezek tiltva voltak, s tiltva vannak ma is. Hogyan tudtak az emlékek mégis megőrződni napjainkig? A kulturális emlékezet alkalmazott eszköztárából, leginkább a memorabiliákhoz való kötődés lelhető föl, amelyek az emlékezetes események memóriában való megőrzései. Nem születtek szövegek, hacsak nem tekintjük emlékmegőrző szövegnek a „magyar világban” megjelent, és azóta őrizgetett kiadványokat, képeskönyveket. Tárgyi emlékek elvétele akadnak. Volt rá példa, hogy interjúkészítés során előkerült egy leventejelvény és a 32. határvadász zászlóalj sapkajelvénye, amelyek nagy becsben állnak a mai napig – bár továbbra is rejtik őket. Ezeknek a tárgyaknak a felkutatása, elemzése is képezheti egy következő vizsgálat témáját. Érdemes lenne elemezni, hogy milyen funkciót töltenek be ezek és a hozzá hasonló tárgyak az individuum és a közösség életében. Milyen jelentéssel bírhatnak? Van-e szerepük az identitás- és a nemzetudat kialakításában, vagy pusztán emléktárgyak? Ezek mind olyan kérdések,

amelyre csak egy következő kutatás adhatna választ. (A válaszok már most sejthetők, azonban ezek bizonyítására dolgozatomban nem vállalkoztam.)

A kulturális emlékezet eszköztárába sorolhatóak a „magyar világban” épített hadi célú erődrendszerek. Meglétük azonban tölti be az emlékezés folyamatában rájuk osztott szerepet. Nagy részük megrongálódott, vagy a román hadsereg 1968-ban az Árpád-vonal többi erődítésével együtt felrobbantotta. Nem fűződik hozzájuk jelentős emlék. Leginkább a zsidó munkaszolgálatosok kényszermunkájának helyszíneit látják benne. Az épületek háborúban betöltött szerepe fölött többnyire elsiklanak. A határvadász laktanya szintén a „magyar világ” emléke. Ez a szóhasználatban kimondottan: magyar, még akkor is, ha ma a román fegyveres erők használják.

Nem katonai célú objektum, de nagyon reprezentatív emlékhely a Rákóczi-vár. A romok erőteljesen szimbolizálják az ország egykori határát. A Magyarországról érkezett látogatók is ezt a helyszínt keresik fel először, hiszen itt kézzelfoghatóvá válik a múlt, a történelmi Magyarország „ezeréves határa”. A falain megjelenő feliratok, bevéselt szövegek elemzése külön kutatást részét képezhetné.

A kulturális és a kollektív emlékezetnek nagy szerepe van az identitás megőrzésében. A kulturális emlékezet a közösség kardinális emlékeit őrzi. Ezek olyan emlékek, amelyek meghatározóak a csoportidentitás, közösségi identitás megőrzésében, továbbhagyományozódásában. A csoport számára fontos élményeket és emlékeket a kultúra eltárgyasítja, egyebek között történetekbe „kódolja”, és így őrzi meg. Így válik lehetővé, hogy az új tagok a csoport történetében osztozzanak. Assmann szerint a kulturális emlékezet és a csoport (s ezáltal a csoporthoz tartozó egyén) identitása szorosan összefügg.

Gyimesben az emlékezet, mint az identitás megőrzése, nagyon fontos szerepet kap. A multietnikus környezetben folyamatosan meg kell határozni a saját csoportot a másokkal szemben. A mi-tudat kialakításához elengedhetetlenek a múltból átörökölt kommunikatív és kulturális emlékek. A csoport reprezentációs folyamatainak összefüggései a csoportidentitás-képzés és -fenntartás funkciói, múlt és jelen reprezentációi, egységes elméleti keretet alkotnak. Assmann (1999, 46.) a kollektív emlékezetet felosztja, és különbséget tesz kommunikatív és kulturális emlékezet között. A kommunikatív emlékezet a közvetlen múltnak és a jelennek azokat az emlékeit öleli fel, amelyekben a kortársak osztoznak. Jellegzetes példája a generációs emlékezet, ami időhöz, a generáció tagjainak életéhez kötött. A kommunikatív emlékezet mintegy nyolcvan évre, 3–4 generációra terjed ki. A kutatás nem vizsgálta a Gyimesben létrejött „magyar világhoz” kapcsolódó kommunikatív emlékezetet.

Azok az adatközlők, akik a „magyar világról” beszéltek az interjúkban, a feldolgozott időszakban fiatalok, 10–20 évesek voltak. Az önéletrajzi emlékezet kutatásában, amely az egyén perspektívájából vizsgálódik, számos, az identitás felől is magyarázható jelenséget tár fel, de az életkor is meghatározó szerepet játszik az emlékezés során. Például, az egyes generációk tagjai számára, függetlenül az ese-

mények típusától, azok az események bizonyulnak a legemlékezetesebbnek, amelyeket késő serdülő-, fiatal felnőttkorukban, mintegy 15-20 évesen éltek meg. (László, 2003.) Ez magyarázhatja azt a jelenséget, hogy élesen kirajzolódnak bizonyos részletek, amelyeket a kutató a múlt szilárd pontjaiként azonosíthat. Azok az események, amelyek nem fontosak a közösség számára, vagy nem szolgálják annak érdekét, automatikusan kihullanak a kulturális emlékezetből. A kommunikatív emlékezet pedig nem hagyományozza azokat tovább.

Az eseményeket átélt személyek narratíváinak elemzése volt a cél. Tehát azoknak az élményeknek a felgyűjtése, amelyek még képviselik az „események spontán világát” (Gyáni, 2000, 82.). Azokat a részleteket (bevonulás, közigazgatás, oktatás, gazdaság, etnicitás, vallás) kívánta feltárni, amelyek konkrét térben és gesztusban fejeződnek ki. Az emlékek közvetett átadása után létrejött közvetített tudás, már nem biztos, hogy rendelkezik ezekkel az értékekkel. A személyes emlékek kommunikatív vá válásával az élmények formálódnak. Az ezekből kialakult közvetett tudás elemzése izgalmas kutatási téma lehet. Ez feltárhatná a közösség témáról őrzött, több generációs emlékezetét, beleértve a mai fiatalságot is.

Érdekes problémát vet föl, hogy Assman (1999, 51.) negyven évet jelöl meg a kollektív emlékezés küszöbeként. Azon túl az emlékek már csak hagyományozódnak. Negyven év elteltével a csoport azon tagjai, akik fiatal felnőtt korukban egy jelentős esemény részesei voltak, számolni kezdenek a közlgő elmúlással, és motivációjuk megnő, hogy élményeiket rögzítsék és áthagyományozzák. A kutatás jelen esetben megkereste azokat a személyeket, akik hatvan év távlatából is a személyes élményeikből konstruált narratívákat tárják föl. Ez természetesen nem vonja kétségbe a negyven év kapcsán felállított teóriát, pusztán rávilágít a kutatás sajátos helyzetére.

A kutatás célja elsősorban a még fellehető közvetlen emlékek felgyűjtése, értelmezése volt. Ezzel olyan alapot teremt, amelyre építve további kutatások folytathatóak le a „magyar világ” értelmezése céljából. S e kutatások mentén elindulva feltárható, hogy létezik-e Gyimesben e négy évhez kapcsolódó kommunikatív emlékezet, mennyiben különbözik ez a közvetített tudás a már megismert közvetlentől, és hogyan élnek tovább a múlt szilárd pontjai a közösségen belül.

Melléklet

Gyimes nemzetiségi statisztikája az 1941-es népszámlálás adatai alapján

	román	magyar	német	egyéb	zsidó	cigány	ukrán	szerb	összesen
Gyimesbükk	605	5384	10	73	39	22	*	1	6072
Gyimesközéplak	66	5258	8	37	17	13	*	*	5369
Gyimesfelsőlok	52	2963	1	24	4	19	*	*	3040
összesen	723	13605	19	134	60	54		1	14481

Forrás: Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850–1992. Budapest, Csíkszereda, Teleki László Alapítvány, Pro-Print, 1998, 270–272. p.

Irodalom

Antal Imre: Gyimesi krónika. Budapest–Bukarest, Európa Könyvkiadó–Kriterion Könyvkiadó, 1992.

Assmann, Jan: A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1999.

Békés Géza: Görögkatolikus ismeretek. Nyíregyháza, 1990.

Bodó Julianna (szerk.): Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban. Helyzet Könyvek. Pro-Print, Csíkszereda, 2000.

Cserbák András: A magyar görögkatolikus népi vallásosság művelődéstörténeti háttere. In Tüskés G. (szerk.): „Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Budapest, 1986, Magvető Könyvkiadó, 275–311.

Dan, Grecu: Northern Transylvania during Hungarian Occupation WWII (I) [Online], 1997. Hozzáférés: <http://www.members.lycos.fr/dgrecu/AdNerg1.html>

Durandin, Cathérine: A román nép története. Budapest, Maecenas Könyvek, 1998.

Gagy József: Dokumentumgyűjtemény. Az 1940. augusztus 30-i bécsi döntés, a magyar hadsereg bevonulása, a magyar adminisztráció kialakulása Székelyföldön. Kézirat, Csíkszereda, Teleki László Alapítvány Könyvtára K–1251/93., 1993.

Gazda József: Jaj, mik történtek, jaj mik is történtek. (A szétdarabolt magyarság XX. századi sors-története.) Budapest, Püski Kiadó, 1997.

Gyáni Gábor: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000.

Heller Ágnes: A civil társadalom kulturális emlékezete [Online], 2001. Hozzáférés: <http://www.szochalo.hu/kritika/kritika2001heller03.htm>

Hunyadi György (szerk.): Történeti és politikai pszichológia. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

Ilyés Zoltán: Politikai, kulturális-etnikai és természeti határok a Székelyföldön (Kísérlet a XIX. század végi állapot rekonstruálására) In Pál Ágnes–Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): Határon innen – határon túl. Szeged, 1996. 63–71.

Szemponok a gyimesi csángók etnikus identitásának értelmezéséhez. In Szabó László–Keményfi Róbert: Varia. Ethnographica et folkloristica. Ethnica, Debrecen, 1997. 72–80.

„Magyarul beszélünk...”. Etnikai identitás, akkulturációs stratégiák a csíkszépvízi görög katolikus egyházközösség hívei körében a 19. század közepétől 1948-ig. In Borbély Éva–Czégényi Dóra.: Változó társadalom. Kolozsvár, 1997, Kriza János Néprajzi Társaság, 6–21.

A történeti védelmi táj szerveződése Gyimes példáján. In Füleki György (szerk.): A táj változásai a Kárpát-medencében a történelmi események hatására. Budapest-Gödöllő, 2000, Szent István Egyetem. 130–135.

A Csík megyei görögkatolikusok identitásváltozásai (1850–1944). In: Székelyföld, 2001, 7. sz. 88–105.

Keményfi Róbert: A kulturális határok elemzésének kérdéséhez. In: Újvári Zoltán (szerk.): Folklor és Ethnographia 85. In memoriam Sztrinkó István. Debrecen, 1994, Kossuth Lajos Tudományegyetem, 13–22.

Köpeczi Béla (szerk.): Erdély rövid története. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.

László János: Történelem, elbeszélés, identitás [Online], 2003. Hozzáférés: <http://www.matud.iif.hu/03jan/laszlo2.html>

L. Balogh Béni: A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés. Múltunk Könyvek. Pro-Print, Csíkszereda, 2000.

Dr. Pirigy István: Görögkatolikusok Erdélyben és Kárpátalján. Debrecen, 2001.

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest, 1997.

Sebő Ödön: A halálra ítélt zászlóalj. Gyimesi-szoros 1944. Magyar Könyvklub, 1999.

Szabó József János: Az Árpád-vonal. Budapest, Timp Kiadó, 2000.

Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I. Kovászna, Hargita és Maros megye. Népszámlálási adatok 1850-1992. Múltunk Könyvek, Budapest, Csíkszereda, Teleki László Alapítvány, Pro-Print Könyvkiadó, 1998.

Vargyai Gyula: Magyarország a második világháborúban. Budapest, Korona Könyvkiadó, 2001.

Jegyzetek

* Az anyaggyűjtés és a kutatás a Politikatörténeti Alapítvány támogatásával valósult meg.

¹ MOL K 609 33/1.

² MOL K 609 33/1.

³ MOL K 690 l.cs. 327–358.

⁴ A kérdéses során egyértelműen az anyaországból érkezett hivatalnokokra kellett rákérdezni, mert a gyimesiek a mai napig a székelyeket is „magyarok” terminológiával illetik.

⁵ Csíki Lapok, I. évf., 32. sz., 328.

⁶ Csíki Lapok, I. évf., 32. sz., 328.